

Listina Jindřicha I. Ptáčníka DH I 20: Moderní kritika a problematika tzv. Hausordnungu

Martin Šenk

*Masarykova univerzita, Filozofická fakulta
Ústav pomocných věd historických a archivnictví
E-mail: martin.senk@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0002-7568-0990*

The Charter of Henry I the Fowler DH I 20: Modern Critique and the Problem of the So-Called Hausordnung

Abstract:

The designation of king Otto I by king Henry I is associated with the legal-historical concept known as the *Hausordnung*. This concept is based, among other things, on the interpretation of Henry I's charter, commonly referred to as DH I 20. The following article analyses this key source and the scholarly discourse connected with it. It is demonstrated that even if DH I 20 is in fact a forged charter, the forgery still preserves a valuable historical core, since the formulation of the *arenga* was probably not the crucial element that motivated its creation. At the same time, the article argues that, in both scenarios, the charter cannot be regarded as a reflection of the so-called *Hausordnung*.

Keywords: medieval charters; charter forgery; Henry I the Fowler; Hausordnung

Klíčová slova: středověké listiny; listinná falza; Jindřich I. Ptáčník; Hausordnung

DOI: 10.14712/2464689X.2026.190

Financování: Projekt Expro Grantové agentury České republiky 25-15764X, Frontiers and Empires. The Case of Moymirid Moravia.

Úvod

Kronikář Widukind z Corvey – korunní svědek vlády Jindřicha I. a Oty I. – zaznamenal ustanovení východofranského krále Jindřicha I. o nástupnictví a uspořádání rodových záležitostí na první pohled velice jednoznačně.¹

Když Jindřich [I.] pochopil, že ho nemoc přemáhá, svolal všecken lid a určil za krále svého syna Otu, ostatním synům pak rozdělil statky a poklady. Otu, který byl nejlepší ze smrtelníků, postavil do čela bratrům i celé říši Franků. Poté, co náležitě sepsal svou závěť a všechny ostatní záležitosti řádně uspořádal, zemřel tento pán všech věcí a největší z králů Evropy, jemuž se nikdo nemohl rovnat v ctnostech těla a ducha. Zanechal po sobě syna většího, než byl on sám, a synovi velikou a rozlehlou říši, již mu však nezanechali předkové, nýbrž již on sám vlastními silami získal a byla mu svěřena od samotného Boha. Stalo se tak ve dnech šestnáctého roku jeho vlády a téměř šedesátého roku jeho života.²

Widukind tedy sděluje, že Jindřich I. určil za svého nástupce na královském trůnu (designoval) svého syna Otu, a to až roku 936 v předzvěsti blížící se smrti, a že tuto Jindřichovu vůli pak jen záhy potvrdili říšští předáci cášskou volbou.³

Widukindův příběh má však jednu slabinu – zobrazení cášské volby Oty I. se totiž v dílech ohledech podobá jeho popisu volby Oty II.⁴ Této skutečnosti využil Karl Schmid, který Widukindův narativ zcela odmítl a přišel s vlastním alternativním výkladem, jenž opřel o rozmanitou skupinu jiných pramenů.⁵ Podle Karla Schmidy předstoupil Ota I. v Cáchách před elity již jako několik let oficiálně designovaný nástupce, neboť král Jindřich I. pry vyřešil otázku svého nástupnictví ve prospěch Oty už roku 929. Tehdy měl Jindřich I.

¹ Za pomoc velice děkuji Vojtěchu Sloukovi, bez něhož by tento text nevznikl. Za konzultaci děkuji Matthiasi Becherovi, Davidu Kalhousovi, Drahomíru Sucháňkovi a Martinu Wihodovi.

² Český překlad podle IZDNÝ, J. – SPURNÁ, K. (přel.). *Widukind z Corvey: Dějiny Sasů*. Praha: Argo, 2016, s. 64–65. „*Cumque se iam gravari morbo sensisset, convocato omni populo designavit filium suum Oddonem regem, caeteris quoque filiis predia cum thesauris distribuens; ipsum vero Oddonem, qui maximus et optimus fuit, fratribus et omni Francorum imperio prefecit. Testamento itaque legitime facto et rebus omnibus rite compositis defunctus est ipse rerum dominus et regum maximus Europae, omni virtute animi corporisque nulli secundus, relinquens filium sibi ipsi maiorem filioque magnum latumque imperium, non a patribus sibi relictum, sed per semet ipsum adquisitum et a solo Deo concessum. Erant autem dies quibus regnavit XVI anni, vitae autem fere LX.*“ HIRSCH, P. – LOHMANN, H.-E. (eds.). *MGH SS Rer. Germ. 60: Die Sachsengeschichte des Widukind von Korvei*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1935, zde I,41, s. 60. Takto popsal Widukind na konci první knihy své kroniky poslední činy Jindřicha I. Následně na začátku druhé knihy své kroniky podal Widukind popis volby Oty I. roku 936 v Cáchách. Tamtéž, II,1–2, s. 63–67.

³ Interpretace nástupnictví Oty I. byla v duchu Widukindova vyprávění opakována (případně s lehkými obměnami) do poloviny 20. stol. Následně se prosadil náhled Karla Schmidy (k tomu viz níže). Srov. např. WAITZ, G. *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter der Herrschaft König Heinrichs I.* Berlin: Duncker und Humblot, 1837, s. 122–123; LAMPRECHT, K. *Deutsche Geschichte: Zweiter Band*. Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung, 1895, s. 129; SCHULTZE, W. Die sächsischen und salischen Kaiser (919–1125). In: GEBHARDT, B. (ed.). *Handbuch der deutschen Geschichte. Erster Band: Von der Urzeit bis zur Reformation*. Stuttgart – Berlin – Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1901, s. 264–265.

⁴ HIRSCH – LOHMANN, *op. cit.*, III,76, s. 153.

⁵ SCHMID, K. Die Thronfolge Ottos des Großen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*, 1964, Vol. 81, zde s. 85–101; resp. k samotné Widukindově zprávě zejm. tamtéž, s. 95–101.

závazně upravit záležitosti pro případ svého skonu tak, že vybral za nástupce svého syna Otu, čímž etabloval svůj rod jakožto novou vládnoucí dynastií (na rozdíl od epizodické vlády Konráda I.) a zároveň vědomě opustil tradici karolinských dělení říše. Tento akt Jindřicha I. přitom Karl Schmid ověřil systematizujícím označením „*Hausordnung*“ podle závěru arengy listiny DH I 20, která se stala pilířem celého konceptu. Schmidovi šlo primárně o právně-historické souvislosti prosazení nové dynastie (přičemž Karl Schmid stavěl na významu práva krve – tzv. *Geblütsrecht* – což je dnes ostře kritizovaný koncept), respektive o genezi principu nedělitelnosti říše, což chápal jako spojitě nádoby. Jako zásadní událost v tomto vývoji takto nově vyložil právě nástup Oty I.⁶

Jádro Schmidovy argumentace ohledně *Hausordnungu* Jindřicha I. z roku 929 lze shrnout do následujících bodů:

1. Klíčovým pramenem pro tuto tezi se stala Jindřichova listina známá jako DH I 20 (tedy „Jindřichův diplom č. 20“), což je Jindřichův odkaz pro královnu Matyldu pro případ vdovství, který odsouhlasil i jejich syn Ota, říšské duchovenstvo a šlechta. Závěr arengy posloužil Schmidovi k vytvoření systematického názvu pro svůj právně-historický koncept.
2. Dalším vodítkem byl Schmidovi sňatek mezi Otou a anglosaskou princeznou Editou, který se měl odehrát roku 929 – tento sňatek měl být uskutečněn právě díky tomu, že Ota byl již formálně vybrán jako nástupce.
3. Roku 929 byl zároveň Jindřichův nejmladší syn Bruno ve svých čtyřech letech vybrán k duchovní kariéře.
4. Zvláště významným argumentem pak byl nedatovaný zápis „*otto rex*“ v konfraternitní knize kláštera Reichenau, který se Schmid pokusil vřadit do let 929–930.
5. K tomu připojil Schmid záznam análů z Lausanne (*Annales Lausannenses*) „*Otto rex benedictus fuit in Maguncia*“.
6. Tyto dílčí indicie pak Schmid zarámoval Jindřichovou okružní jízdou po Říši v letech 929–930, což chápal jako prostředek k prosazení Jindřichovy vůle ohledně ustanovení nástupnictví.
7. V tomto kontextu pak nakonec Schmid interpretoval listinu Oty I. – DO I 1.

Schmidova teze ohledně nástupnictví Jindřicha I. byla až do nedávna chápána jako samozřejmá.⁷ Nicméně již Hartmut Hoffmann nastínil alternativní možnosti výkladu rele-

⁶ SCHMID, Die Thronfolge, s. 80–163. Srov. též předcházející Schmidův příspěvek SCHMID, K. Neue Quellen zum Verständnis des Adels im 10. Jahrhundert. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1960, roč. 108, s. 185–232 a následující rozšíření dílčích závěrů v SCHMID, K. Religiöses und sippengebundenes Gemeinschaftsbewußtsein in frühmittelalterlichen Gedenkbucheinträgen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1965, roč. 21, s. 18–81. Poslední význačný pokus o obhajobu Schmidovy teze učinil KELLER, H. Widukinds Bericht über die Aachener Wahl und Krönung Ottos I. *Frühmittelalterliche Studien*, 1995, roč. 29, s. 390–453, aniž by však přinesl nějaké nové důkazy (svou argumentací zde Keller zakládá mj. na výpovědní hodnotě listiny DO I 1 a Otově domnělém pomazání v Mohuči roku 930).

⁷ Z nejnovějších přehledových prací srov. např. LAUDAGE, J. *Otto der Grosse (912–973): Eine Biographie*. Regensburg: Pustet, 2012, s. 104–109; BECHER, M. *Otto der Große. Kaiser und Reich: Eine Biographie*. München: C. H. Beck, 2012, s. 96–101; ALTHOFF, G. *Die Ottonen: Königsherrschaft ohne Staat*. Stuttgart – Berlin – Köln: Kohlhammer, 2013, zde s. 55–60; KÖRNTGER, L. *Ottonen und Salier*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013, s. 10–11; česky viz alespoň KELLER, H. *Otoni*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 20–21.

vantních pramenů.⁸ V poslední době pak několik kritických příspěvků přesvědčivě ukázalo na zásadní nedostatky Schmidova konceptu.⁹ Na tomto místě proto stačí konstatovat, že v dnešní době je takzvaný *Hausordnung* cílem obšírné vědecké kritiky, podobně jako takzvaný *Burgenordnung* Jindřicha I.¹⁰

V tomto příspěvku je pozornost věnována primárně listině DH I 20, jež byla Karlem Schmidem (a badateli, kteří šli v jeho stopách) chápána jako klíčový pramen celého právně-historického konceptu známého jako *Hausordnung*. Nejprve je proto představena samotná listina, dále jsou kriticky rozebrány interpretace listiny v dosavadním vědeckém diskurzu a následně je poukázáno na nové možnosti výkladu listiny. Kromě toho jsou velice stručně shrnuty též i současné poznatky týkající se listiny DO I 1 Oty I.

1. Možnosti interpretace listiny DH I 20

Vznik diplomatiky byl původně do značné míry ovlivněn snahou rozlišit pravé a falešné listiny. Již Jean Mabillon definoval jako jeden z hlavních cílů práce s listinami stanovit určité a přesné podmínky a pravidla, podle nichž by bylo možné pravé listiny oddělit od falešných, nejistých a podezřelých.¹¹ Diplomatika 19. století a první poloviny 20. století pak vytříbila pravidla, pomocí nichž měla být odhalována listinná falza. Zásadní podíl na precizaci těchto pravidel měl například i Theodor von Sickel, který byl mimo jiné pověřen tím, aby vyhotovil edici listin krále Jindřicha I. Sickel patří dodnes k respektovaným autoritám v oboru a nutno říci, že zcela po právu.¹² Přesto, jak je níže ukázáno na příkladu Jindřichovy listiny DH I 20, ani schopnosti či věhlas odborníka, jakým byl Theodor von Sickel, nezabránilo, aby v posledních letech byly vzneseny pochyby o důvěryhodnosti některých listin, které Sickel chápal jako pravé.

Debata o věrohodnosti jednotlivých potenciálních falz nebude patrně nikdy ukončena, ale celá situace má další – mnohem důležitější – rovinu. Ve druhé polovině 20. století se totiž pouhá snaha o nalezení listinných falz ukázala být nedostatečnou. Doceněn byl význam úprav listin, kopií i celistvých listinných falz, neboť ve všech případech listiny obsahují určitou historickou tradici, ke které se vztahují a vymezují. Nově byl pak problematizován i celý koncept středověkých falz. Rozličné úpravy listin se ukázaly být cenným pramenem pro dějiny středověké právní kultury, respektive středověké mentality obecně.

⁸ HOFFMANN, H. Zur Geschichte Ottos des Großen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1972, roč. 28, s. 42–66; HOFFMANN, H. Ottonische Fragen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1995, roč. 51, s. 53–71.

⁹ Z hlavních kritických příspěvků je třeba uvést alespoň GIESE, W. *Heinrich I.: Begründer der ottonischen Herrschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, s. 126–133; WARNKE, Ch. Die „Hausordnung“ von 929 und die Thronfolge Ottos I. In: KÖSTER, G. – FREUND, S. (eds.). *919 Plötzlich König: Heinrich I. und Quedlinburg*. Regensburg: Schnell und Steiner, 2019, s. 117–142.

¹⁰ K tomu srov. kriticky ŠENK, M. Takzvaný *Burgenordnung* krále Jindřicha I. z roku 926. *Hláška: Zpravodaj klubu Augusta Sedláčka*, 2023, roč. 34, č. 2, s. 27–29; GÄRTNER, T. Heinrich I. und der Burgenbau. In: KÖSTER, G. – FREUND, S. (eds.). *919 Plötzlich König: Heinrich I. und Quedlinburg*. Regensburg: Schnell und Steiner, 2019, s. 105–115; BECHER, c. d., s. 94–96; SPRINGER, M. Agrarii milites. *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, 1994, roč. 66, s. 129–166.

¹¹ „[...] *magnamque a re publica gratiam inierit, quisquis certas et accuratas tradiderit conditiones ac regulas, quibus instrumenta legitima a spuris, certa et genuina ab incertis ac suspectis secernantur.*“ MABILLON, J. *De re diplomatica libri VI*, Paris: in Palatio Regio, 1681, s. 1.

¹² Z díla Theodora von Sickela srov. alespoň metodologicky inspirativní studie k diplomatice SICKEL, T. *Beiträge zur Diplomatik I–VIII*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1975.

Právní historici upozornili, že dotyční středověcí autoři se snažili kupříkladu zobrazit to, co za pravdu považovali – respektive to, co za pravdu považoval dobový (například klášterní) kolektiv (či místní tradice). Otázka hodnocení falzifikátorů se pak ukázala být značně komplikovanou. V některých případech stála za zrodem listiny zjištěná snaha falzifikátora a již ve středověku bylo takové počínání odsuzováno. Mnohdy však stála za vznikem falza spíše snaha domoci se práva – tedy například úsilí dokázat, že daný klášter má opravdu nárok na příslušnou pozemkovou držbu, neboť tak tomu bylo od nepaměti. Když klášterní kolektiv nedisponoval dokumentem, který by tento nárok potvrzoval, jeho výroba se mohla jevit jako nutný prostředek, s jehož pomocí mělo dojít k nápravě nespravedlnosti a měla být dokázána pravda.¹³ V tomto kontextu je zcela zásadní rozlišovat jednotlivé druhy listinných falz, důvody a motivy vzniku daného falza a analyzovat vztah mezi upravenými (či doplněnými) údaji, současností „falzifikátora“, k níž se upravené údaje vztahují, a historickou tradicí, se kterou falzifikátor pracuje a vůči které se případně vymezuje.

Listinu východofranského krále Jindřicha I. ze dne 16. září 929, vyhotovenou v Quedlinburgu, která je známá jako DH I 20, analyzovala již celá řada badatelů. Tento zásadní dokument lze nejprve uvést v českém překladu (závěr arengy, který je pro tuto studii klíčovým místem listiny, je zvýrazněn tučným písmem):

Ve jménu svaté a nerozdílné Trojice. Jindřich, z Boží milosti král. Ať všichni naši věrní, současní i budoucí, vědí, jak si my, Božím milosrdenstvím povýšení ke královské vládě, přejeme spravedlivě vládnout všem věrným v našem okolí a vše řídit s úctou k Bohu. **Také jsme se rozhodli, že s Boží pomocí řádně uspořádáme naši domácnost.** Proto podle práva, za přítomnosti našich věrných, ve shodě s naším synem Otou a za jeho souhlasu a na žádost biskupů, předáků a hrabat předáváme a darujeme naši nejmilejší manželce Matyldě [naší] mocnou rukou vše, co v současnosti máme, jako náš vlastní dědičný majetek na níže uvedených místech. Těmito místy jsou: Quedlinburg, Pöhlde, Nordhausen, Gronau, Duderstadt – se sídly a se vším, co k předřčeným místům patří, do jejího vlastnictví. Dali jsme jí tak polosvobodně i nersvobodné služebnictvo mužského i ženského pohlaví, budovy, obdělávané i neobdělávané půdy, pole, louky, pastviny, lesy, vody a vodní toky, mlýny, cesty i nepřístupná místa s příjmy a výnosy, už nabytými i dosud nezískanými. A aby všichni věděli, že jí tato místa tímto způsobem a z tohoto důvodu udělujeme, pokud nás přežije a zůstane ve svatém vdovství, předáváme jí tyto lokality, aby je po celý svůj život mohla užívat svobodně a bezpečně spolu s majetkem k nim náležejícím, a rovněž jsme jí na věčnost určili vlastnictví domácího sboru služebníků s veškerým vybavením a s koňmi, kteří k němu náležejí. A aby velikost našeho panství zůstala pevná a stálá, podepsali jsme toto níže vlastní rukou a přikázali jsme, aby bylo zpečetěno naším prstenem. Znamení pána Jindřicha (H.), nejslavnějšího krále. Notář Šimon ve službě arcikaplanu Hildeberta [toto] ověřil a podepsal. Dáno šestnáctého dne před říjnovými kalendami [tj. 16. září] roku od vtělení Páně

¹³ Výstižně k tomu srov. např. GUREVIČ, A. J. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta, 1978, s. 136–137; FUHRMANN, H. *Einladung ins Mittelalter*. München: C. H. Beck, 2002, s. 195–210; VOGTHERR, T. *Einführung in die Urkundenlehre*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017, s. 110–116. Pravdou z pohledu raně středověkého pojmosloví (a jeho významů) se zabýval KROESCHELL, K. *Wahrheit und Recht im frühen Mittelalter*. In: HAUCK, K. – KROESCHELL, K. – SONDEREGGER, S. – HÜPPER, D. – VON OLBERG, G. (eds.). *Sprache und Recht: Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag. Erster Band*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1986, s. 455–473.

929, druhé indikce, desátého roku vlády slavného krále Jindřicha; sepsáno na místě zvaném Quedlinburg; ve jménu Boha šťastně, amen.¹⁴

Listina přikla určité majetky Jindřichově manželce Matyldě k užívání pro případ Jindřichovy smrti – jedná se tedy o příslib její vdovské apanáže. Jindřich tak měl učinit v přítomnosti svých věrných, na žádost biskupů a členů říšské elity a patrně též za přítomnosti a souhlasu syna Oty. Interpretačně zásadní je především arenga, ve které je řečeno, že se Jindřich rozhodl s Boží pomocí uspořádat svoji domácnost. Karl Schmid z poukazu na aktivní souhlas Oty vyvodil, že Jindřichovi nešlo primárně o Matyldino vdovství, ale o vymezení nástupnictví.¹⁵ K tomu přidal svou interpretaci Otovy listiny DO I 1 (hlásící se do roku 936), podle které mají ochranu nad klášteřem Quedlinburg vykonávat členové liudolfingského rodu s tím, že stanovuje i eventualitu při nástupu příslušníka cizí dynastie na trůn.¹⁶ Podle Schmidovy teze měl Ota touto listinou systematicky navázat na otcův *Hausordnung*. Dále, podle dobového mínění o ztotožnění jednoho z písařů DH I 20 s písařem DO I 1 (mělo se jednat o jistého Adaldaga), poukázal na to, že se jedná o další důkaz nové a programatické koncepce otonské vlády.¹⁷

Z historiografického hlediska byla Schmidova interpretace DH I 20 dlouhou dobu pouze přejímána a listina v následujících dekádech byla vydávána jako obrazová součást publikací o Otonech. Obsah listiny zcela v duchu teze Karla Schmidy interpretoval například Wolfgang Huschner, který však spíše shrnul paleografické a diplomatické poznatky (z části již zmíněné editorem Theodorem von Sickelem, jehož teze Huschner mírně upravil). Výsledný konsensus tehdejší diplomatiky a paleografie pak formuloval následovně:

¹⁴ „C. # In nomine sanctae et individuae trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverint omnes fideles nostri praesentes scilicet et futuri, qualiter divina misericordia dispensante sublimati in regnum # omnibus circumquaque degentibus fidelibus aequo et iusto moderamine praeesse et omnia dei respectu regere cupiamus, **placuit etiam nobis domum nostram deo opitulante ordinaliter disponere**. Quapropter legali moderatione, asstantibus fidelibus nostris, cum consensu et astipulatione filii nostri Ottonis et episcoporum procerumque et comitum petitione dulcissimae coniugi nostrae Mahthildae potestativa manu tradimus et donamus quicquid propriae hereditatis in praesenti videre haberemur in locis infra nominatis – haec enim sunt: *Quitlingaburg, Palidi, Nordhuse, Gronaa, Tutersteti – cum civitatibus et omnibus ad praedicta loca pertinentibus in ius proprium concessimus, litis servis mancipiis utriusque sexus aedificiis terris cultis et incultis agris pratis campis silvis aquis aquarumve decursibus molendinis viis et inviis exitibus et redditibus quaesitis et inquirendis. Et ut cuncti cognoscant, eo modo et ea ratione, si nobis superstes extiterit et in sanctae viduitatis pudicitia permanserit, praedicta loca ei concedendo tradimus ut libera atque segura potestate cum omni quaesito eisdem locis invento temporibus vitae suae feliciter pertruetur, nec non etiam interiorum familiarum collegionem intrinsecus famulantium cum omni suppellectili, cum equariis ibidem inventis potestati illius possidenda perpetualiter praedestinamus. Et ut nostrae dominionis largitio firma stabilisque permaneat, manu nostra subtus firmavimus et anulo nostro sigillari praecepimus. # Signum domni Heinrici (M.) serenissimi regis. # Simon notarius advicem Hiltiberti archicappellani recognovi et # (SR. NN.) (SI. 2.) Data XVI. kal. octob. anno dominicae incarnationis DCCCCXXVIII, indictione II, anno autem X. Heinrici gloriosi regis regni; actum in loco qui dicitur *Quitlingaburg*; in dei nomine feliciter amen.“ SICKEL, T. (ed.). *MGH DD I*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1879–1884, DH I 20, s. 56 (listina je dnes uložena v zemském archivu Saska-Anhaltska v Magdeburgu). Rukopis je dostupný v dobré kvalitě v rámci VON SYBEL, H. – SICKEL, T. (eds.). *Kaiserurkunden in Abbildungen 2*. Berlin: Weidmann, 1891, dostupné online <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb00009144?page=64> (22. 8. 2024).*

¹⁵ SCHMID, Die Thronfolge, zde zejm. s. 101–106.

¹⁶ SICKEL, *op. cit.*, s. 89–90.

¹⁷ SCHMID, Die Thronfolge, s. 126–136; SCHMID, Religiöses, s. 70–72.

Listina byla určena k reprezentaci, neboť byl pro ni vybrán obzvláště velký kus pergamentu. Vstupní protokol a kontext vypracoval duchovní, který doposud neměl mnoho praxe, zatímco závěrečný protokol pochází od zkušeného písaře listin, který provedl na listině (respektive na textu prvního písaře) i dílčí závěrečné úpravy. Tímto druhým písařem byl patrně podepsaný notář Šimon, který je doložený již od roku 906 jako vyhotovitel listin. Huschner zároveň přišel s neověřitelnou tezí, že Quedlinburg byl již v této době vybrán za budoucí místo posledního odpočinku pro Jindřicha a Matyldu. Huschner se přitom nijak blíže nevěnoval problematice pečeti.¹⁸

Wolfgang Huschner a další badatelé nevnímali dvě písařské ruce ani nezkušenost prvního písaře nijak problematicky. Následující bádání však už tak nekritické nebylo. Již Wolfgang Giese upozornil, že nedbalost, s jakou byla listina vyhotovena – vlastně samotný fakt, že vyhotovení bylo svěřeno nezkušenému písaři – silně kontrastuje s tím, o jak důležité právní jednání se mělo jednat, respektive jak velký význam mělo mít vydání listiny pro Jindřichovu vládu. Giese proto opatrně zvednul otázku relevance tohoto dokumentu (též s poukazem na nedochovanou listinu z roku 927, která měla být podobného znění).¹⁹

Se zdrcující revizí však přišel nedávno Christian Warnke. Ten nejprve odmítl, že by nedochovaná listina z roku 927 byla pravá, respektive že daný dokument skutečně existoval – upozornil mimo jiné na zcela pochybnou historii dochování této listiny. Následně z obsahu listiny DH I 20 vyzdvihnul, že vlastně nevíme, proč právě v této době měl Jindřich I. přiknout statky Matyldě pro dobu jejího vdovství. Svou argumentaci ve prospěch odmítnutí pravosti DH I 20 pak vystavěl především na dvou argumentech. Zaprvé jsou to interpretační obtíže vycházející z identifikace dvou písařských rukou a neobratnost písaře hlavního textu. Zadruhé pak pečeť, která se kvalitou odlišuje od předcházejících i následujících Jindřichových pečeti. Jako místo vytvoření padělků pak Warnke určil klášter Quedlinburg. Podle Christiana Warnkeho nejprve první neobratný falzifikátor zhotovil základ textu a další, zručnější falzifikátor poté text dokončil a vylepšil (včetně opravy názvů místních jmen). Pečeť měla být vzata z jiné listiny, kterou Warnke identifikoval jako DH I 18. Ta se měla nacházet v Quedlinburgu a neměla prý pro klášter větší význam. Pečeť byla přiložena na listinné falzum a při tom mělo dojít k jejímu částečnému poškození horkem. Otázku důvodu vyhotovení tohoto falza ponechal Warnke výslovně na následujícím bádání, listinu DH I 20 však odmítl chápat jako hlavní pilíř takzvaného *Hausordnungu*.

¹⁸ HUSCHNER, W. Diplom König Heinrichs I. für seine Gemahlin Mathilde. In: PUHLE, M. (ed.). *Otto der Große. Magdeburg und Europa: Band II. Katalog*. Mainz: Philipp von Zabern, 2001, s. 113–115. Alespoň v pozn. lze též zmínit, že M. Brauer vybral tuto listinu jako přímo učebnicový příklad pro studenty historie. Skutečnost, že daná kapitola v této učebnici stojí bezprostředně za pasáží o listinných falzech (a jedná se vlastně o jediný praktický příklad, který Brauer studentům nabízí), aniž by však byla věrohodnost této listiny jakkoli zpochybněna (k tomu viz níže), působí z dnešního pohledu úsměvně. Samotný Brauerův příspěvek se snaží obohacit Schmidův výklad *Hausordnungu* o grafický (!) rozbor vyhotovení listiny, který prý Schmidův příspěvek postrádal. Brauer, stejně jako Huschner, upozornil na dvě písařské ruce a následně se pokusil vyjádřit obecné floskule o slavnostním ceremoniálu, který s listinou souvisí, a na význam rituálu a inscenace. Jeho závěr, že *Hausordnung* nelze nově chápat jako pevný systém, který byl jednou naplánován a pak prosazován, pak jistě není nijak závadějící, ale příliš se zbytkem textu vlastně nesouvisí. BRAUER, M. *Quellen des Mittelalters*. Wien – Köln – Weimar: Ferdinand Schöningh, 2013, s. 37–42.

¹⁹ GIESE, *op. cit.*, s. 128. K listině z roku 927 viz regest uvedený na závěr edice listiny DH I 20, podle něhož předchozí listina měla obsahovat podobný výpis statků i souhlas Oty – SICKEL, *op. cit.*, DH I 20, s. 56. Pro Schmidu byl tento regest pouze důkazem toho, že se *Hausordnung* chystal již od doby Otovy plnoletosti, které měl dosáhnout právě roku 927 (SCHMID, *Die Thronfolge*, s. 103).

V závěru své studie přitom ještě Warnke doplnil, že listina měla vzniknout v sedmdesátých letech 10. století v souvislosti se sepsáním nejstarší Matyldiny hagiografie.²⁰ Nejnovější bádání přitom zatím tuto Warnkeho tezi přijalo.²¹

Christian Warnke nadto odmítl i pravost listiny DO I 1, která byla rovněž sepsána dvěma písaři a starším bádáním byla chybně chápána jako dokument příbuzný k listině DH I 20; podle teze, kterou Warnke odmítl, se měl totiž neznámý první autor DH I 20 (identifikovaný jako již zmíněný Adaldag) podílet také na tvorbě DO I 1. V případě listiny DO I 1 je též problematická přiložená pečeť, stejně jako rozpoznávací písařská značka, vyvedení monogramu Oty I., písařské úpravy listiny provedené jiným inkoustem a samotný obsah listiny, který například nijak nezmiňuje Matyldina práva a obsahuje chybný letopočet.²² V závěru své studie pak Warnke uvedl jako dobu sepsání DO I 1 období vlády Konráda II., neboť by se tím vysvětlilo, proč listina hovoří o období nástupu nové dynastie na trůn.²³

Proti Warnkemu vystoupil pouze Levi Roach, který se pokusil především obhájit pravost listiny DO I 1 a stručně vyjádřil své pochyby též k Warnkeho hodnocení listiny DH I 20. V případě listiny DO I 1 se jeví Roachova argumentace založená na diplomatickém a paleografickém rozboru jako plausibilní.²⁴ Z hlediska zde sledované problematiky je k tomu však třeba doplnit, že případná pravost listiny sama o sobě nepodporuje tezi Karla Schmidta, která byla založená na zavádějící interpretaci způsobu užití termínů *generatio* a *cognatio* v této listině.²⁵ Co se týká pravosti listiny DH I 20, tato studie přichází nezávisle na Roachovi s vlastní interpretací. Jak je totiž níže ukázáno, i pokud se jedná o historické falzum, listina velice pravděpodobně obsahuje relevantní historické jádro, které však původní Schmidovu tezi nijak nepodporuje.

Jindřichova listina DH I 20 totiž stále vyvolává řadu důležitých otázek, které Christian Warnke i Levi Roach opomenuli. Existuje mnoho druhů listinných falzů a vždy je třeba pátrat po tom, za jakým účelem bylo falzum vyhotoveno a zda falzifikátor použil jako vzor nějaké starší listiny, které třeba jen mírně upravil. Pokud bychom přijali Warnkeho tezi, že se jedná o listinné falzum (což se nyní jeví jako pravděpodobná varianta), je třeba si položit zásadní otázku, zda je v tomto falzu obsažena relevantní historická paměť z doby vlády krále Jindřicha I. Na jednu stranu Warnkeho teze objasňuje, proč je v listině zdůrazněn souhlas Oty I., na druhou stranu ale tato teze neříká vůbec nic k tomu, proč listina

²⁰ WARNKE, *op. cit.*, s. 133–139. Tím Warnke navázal na zásadní tezi G. Althoffa o důvodech sepsání dvou verzí Matyldiny hagiografie. Spisy měly být podle Althoffa sepsány v Nordhausenu a jejich smyslem bylo obhájit práva konventu. V tomto ohledu se autoři spisů vždy obraceli na aktuálního panovníka (v první hagiografii na Otu II., ve druhé na Jindřicha II.), což vysvětluje potřebu přepsat a upravit pasáže věnované znázornění Jindřichovy rodové větve. K tomu viz ALTHOFF, G. Causa scribendi und Darstellungsabsicht: Die Lebensbeschreibungen der Königin Mathilde und andere Beispiele. In: BORGOLTE, M. – SPILLING, H. (eds.). *Litterae medii aevi. Festschrift für Johanne Autenrieth zu ihrem 65. Geburtstag*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1988, s. 117–133; ALTHOFF, G. *Königin Mathilde († 968): Ihr Leben als Braut, Ehefrau, Witwe und ihre eigenartigen Lebensbeschreibung*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2018, s. 29–43.

²¹ FREUND, S. Anfang in unsicheren Zeiten – eines großen Vaters Sohn. In: FREUND, S. – PUHLE, M. *Otto der Grosse 912–973: Kaiser der Römer, König der Völker*. Regensburg: Schnell und Steiner, 2023, s. 39.

²² WARNKE, *op. cit.*, s. 128–131.

²³ Tamtéž, s. 139.

²⁴ ROACH, L. D O.I. 1 – eine Fälschung der frühen Salierzeit? *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, 2024, roč. 70, s. 19–49.

²⁵ K tomu ostatně srov. i komentář L. Roacha – Tamtéž, s. 22–23.

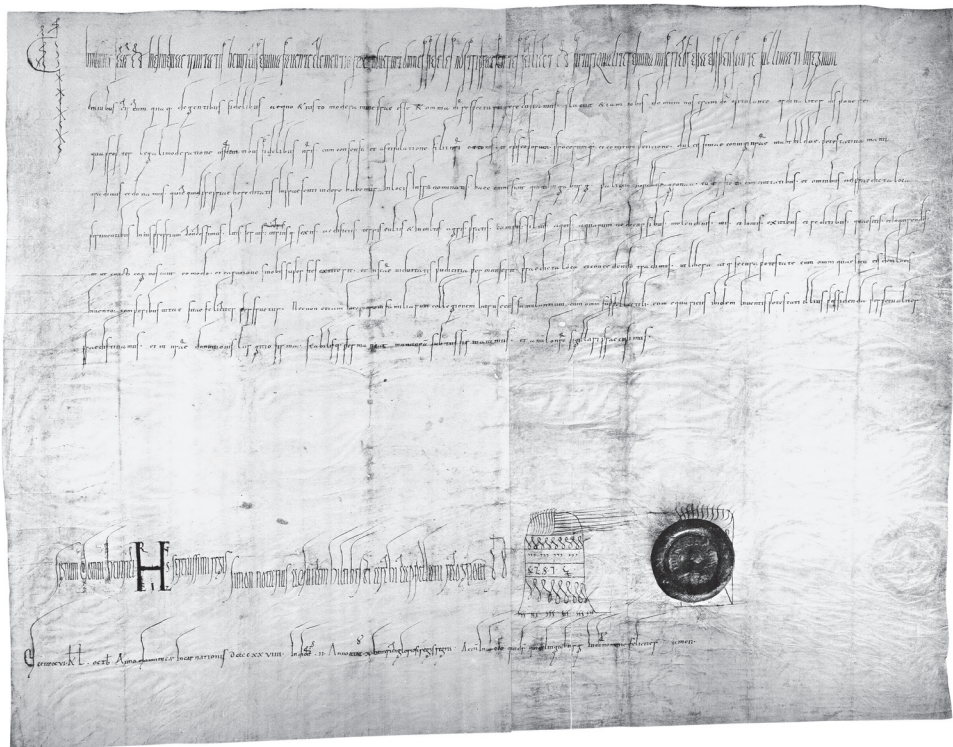
obsahuje onen zvláštní závěr arengy, která upoutala právě Karla Schmida. Arenga jistě nebyla klíčovou částí listiny, kvůli níž by bylo falzum vyhotoveno. Warnkeho argumentace je ostatně nejslabší právě ve zdůvodnění vyhotovení tohoto falza. Warnke vlastně pouze naznačuje, že se mělo jednat o klášter Quedlinburg (a tudíž o snahu kláštera pojistit si držbu určitých statků?), ale blíže to nerozvádí. V případě snahy jakékoli instituce právně zajistit dané statky se jeví jako poměrně logické, že by daní falzifikátoři chtěli vyvolat zdání co největší přesvědčivosti a nepokoušeli by se vymýšlet zvláštní formulace v pasážích, které nesouvisí s účelem vzniku falza. Pokud se tedy jedná o statky, vychází arenga a proklamovaný souhlas Oty I. z nějaké listinné předlohy? Nebo odráží alespoň paměť na historické události či paměť falzifikátorů na to, co se událo několik dekád před vznikem falza? Kladná odpověď na jednu z těchto otázek je poměrně logická a v obou případech by vedla přinejmenším ke konstatování, že listina DH I 20 poukazuje na to, že pro nástupnictví byla skutečně nejprve nalézána shoda příslušníků říšské elity a rodiny (Oty), a teprve potom došlo k postupnému uskutečňování daného záměru. V tomto smyslu nezáleží, zda se tak stalo v roce 929 nebo kdykoli jindy: bez ohledu na hodnověrnost jádra listiny není její obsah v zásadním rozporu se zprávou Widukinda z Corvey o konsensu mezi šlechtou, duchovenstvem a lidem při nástupu Oty I.

V neposlední řadě je též třeba upozornit i na samotnou formulaci závěru arengy – tato část listiny je totiž bohužel interpretačně dlouhodobě opomíjena, respektive je chápána jako jakási jasná samozřejmost. Co ale vlastně bylo myšleno tím, že „*řádně (ordinaliter) uspořádáme naši domácnost*“? Je zde toto *ordinaliter* užito ve smyslu „řádně, jako se to vždycky dělalo“, nebo „řádně tedy podle práva“, nebo „řádně, to jest tak, jak si to my představujeme“? Nebo snad bylo toto slovo použito v reakci na něco „neřádného“, co tu bylo předtím? Z kontextu samotné listiny DH I 20 nelze vyvodit jednoznačný závěr, na víceznačnost dané formulace však nelze zapomenout.

Ačkoliv je odůvodněné se domnívat, že listina DH I 20 je jistým druhem listinného falza, nelze považovat její výzkum za ukončený. K Warnkeho argumentaci lze kupříkladu poměrně snadno namítnout, že ony zvláštnosti, které listina obsahuje, mohou naopak poukazovat právě na její pravost. Warnkeho teze totiž nenabízejí žádnou odpověď na otázku, proč se na vzniku falza podíleli takto neobratně dva písaři, respektive proč by někdo vytvářel takto špatné falzum. Zapojení dvou písařů lze koneckonců vysvětlit mnoha způsoby, včetně těch nejprostších, například že jeden z písařů onemocněl a byl rychle nahrazen jiným. Jedná se pouze o hypotézy, které nemají v tuto chvíli zpochybnit celý výsledek Warnkeho zkoumání a spíše mají podnítit badatele k dalšímu kritickému čtení listin krále Jindřicha I. Úkolem diplomatiky následujících let pak je přehodnotit soubor Jindřichových listin (to ostatně zřetelně ukazuje i problematika Jindřichova itineráře, který v současnosti nelze věrohodně rekonstruovat) a pečlivě porovnat listinu DH I 20 s ostatními listinami i po lexikální a formulační stránce, což by mohlo vnést do problematiky více světla.

Závěr

Východofranský král Jindřich I. jistě nezačal promýšlet otázku svého nástupnictví až na smrtelném loži. Odborná kritika posledních let však přesvědčivě ukázala, že taková snaha nemusela být výsledkem jednoho přesně vymezeného a systematicky promyšleného právního jednání, jakým měla být podle teze Karla Schmida designace Jindřichova syna Oty roku 929, pro níž se vžilo označení *Hausordnung*. Jak v tomto kontextu interpretovat

Listina Jindřicha I. DH I 20. Listina je dnes uložena v zemském archivu Saska-Anhaltska v Magdeburgu. Převzato z [online] <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb00009144?page=64> (přístup 22. 8. 2024).

listinu DH I 20? Tato listina, jejíž arenga dala Schmidovu konceptu jméno, zůstává problematickým pramenem. Její autenticita byla ze závažných důvodů zpochybněna a zede provedený rozbor listiny nadto ukázal, že ani z obsahu listiny nutně neplynou zásadní argumenty ve prospěch teze o takzvaném *Hausordnungu* krále Jindřicha I. A dokonce ani za předpokladu, že by se listina DH I 20 ukázala být falzem, nelze její výpovědní hodnotu jednoduše odmítnout. Ať již jde o falzum, či nikoli, text listiny nese určitou historickou paměť a odráží dobové představy o nástupnictví Oty I. skrze nalézání shody mezi králem, jeho rodinou a říšskými elitami – v tomto ohledu se ale údaje listiny příliš neliší od základní roviny příběhu vyprávěného kronikářem Widukindem.²⁶ Význam listiny DH I 20 proto nespočívá jen v otázce její autenticity, ale také v tom, jakým způsobem reflektuje širší procesy formování středověké právní a politické kultury. Spor o její povahu současně upozorňuje na nutnost systematické revize celého souboru Jindřichových listin i na potřebu jemnější práce s kategorií středověkých falz. Příběh skrytý v listině DH I 20 lze chápat jako hodnověrný ozvuk minulosti, který je zároveň její zpětnou konstrukcí. Tyto dvě roviny od

²⁶ HIRSCH – LOHMANN, *op. cit.*, I,41, s. 60.

sebe nelze oddělovat. Samotná odpověď na otázku, zda se v případě listiny DH I 20 jedná o falzum, tudíž nevede k jednoduché odpovědi, pomocí níž by bylo možné právně-historickou výpovědní hodnotu listiny přijmout, či odmítnout. Jako klíčový argument ve prospěch teze Karla Schmida však listinu chápat nelze. Zvláštní pozornost si zaslouží i dosud málo reflektované formulační detaily. Již nejznámější část listiny DH I 20 – její arenga – je totiž vlastně víceznačná, protože není zcela patrné, co je míněno „řádným uspořádáním domácnosti“. Jestliže dříve byla tato listina vnímána jako pevný pilíř výkladu nástupu Oty I., dnes se ukazuje spíše jako otevřený problém, jehož řešení vyžaduje nové metodologické přístupy. Právě v této otevřenosti tkví její badatelský potenciál – nikoli v potvrzení již překonaného obrazu o programovém *Hausordnungu*, ale v podnětu k hlubší reflexi povahy a funkce středověkých listin jako nositelů politické legitimacy a kolektivní paměti.